

Reflecties over maatschappelijke dienstverlening bij 40 jaar tijdschrift Panopticon

JOHAN BOXSTAENS^a, LIESBETH NAESENS^b, BART CLAES^c, WOUTER WANZEELE^d EN
SARA GOOSSENS^e

- ^a Lector en onderzoeker Sociaal Werk, KdG Hogeschool en Universiteit Antwerpen, secretaris van de deelredactie Maatschappelijke Dienstverlening (corresp.: johan.boxstaens@kdg.be)
- ^b Lector en onderzoeker, Odisee Hogeschool en lid van de deelredactie Maatschappelijke Dienstverlening
- ^c Houder van het lectoraat Transmuraal Herstelgericht Werken, Avans Hogeschool (Nederland), medeoprichter van het Expertisecentrum KIND, Ouder en Detentie en bestuurder bij het European Forum for Restorative Justice, verantwoordelijke van de deelredactie Maatschappelijke Dienstverlening
- ^d Sociaal werker en forensisch therapeut, Forensisch Ambulant Begeleidingsteam (CAW Oost-Vlaanderen) en Psychotherapie-BRUG (CGG Ahasverus), lid van de deelredactie Maatschappelijke Dienstverlening
- ^e Directeur, Justitiehuis Gent en lid van de deelredactie Maatschappelijke Dienstverlening

1. INLEIDING

Op donderdag 6 februari 2020, luttele weken voor de Corona-crisis onze samenleving tijdelijk *on hold* zette, vierden we het 40-jarige bestaan van Panopticon met een studiedag en maar liefst twee themanummers. Ter gelegenheid van deze feestelijke gebeurtenis schreven we vanuit de deelredactie 'Maatschappelijke Dienstverlening' samen met enkele experts uit het werkveld een locomotieftekst getiteld *'Werken aan maatschappelijke dienstverlening. Vanuit een terugblik vooruitkijken.'* (CLAES et al., 2019). Deze tekst werd op voornoemde studiedag gepresenteerd en gebruikt als katalysator voor een panelsessie. De locomotieftekst biedt een overzicht van de belangrijkste veranderingsprocessen in het brede forensisch welzijnswerk gedurende het laatste decennium. Drie panelleden, Sara Goossens (directeur Justitiehuis Gent), Peter Coussaert (Stafmedewerker Lokaal Sociaal Beleid VVSG) en Neil Paterson (Stafmedewerker Detentie SAM vzw), bediscussieerden deze veranderingsprocessen in de maatschappelijke dienstverlening vanuit hun domein en professioneel handelingskader. In deze bijdrage focussen we op de belangrijkste reflecties van deze boeiende panelsessie en vertrekken daarbij vanuit de conclusies van de locomotieftekst (CLAES et al., 2019).

2. MAXIMALISEREN VAN HET RECHT OP MAATSCHAPPELIJKE DIENSTVERLENING AAN JUSTITIABELEN

Het voorbije decennium werd het forensisch welzijnswerk gekenmerkt door een veelheid aan veranderingsprocessen die zicht- en voelbaar zijn op het terrein. Deze veranderingen situeren zich op verschillende niveaus: legislatief, praktisch-organisatorisch, en inhoudelijk (missie, visie en opdrachten). Echter, de vraag blijft of deze ingezette veranderingsprocessen geleid hebben tot wijzigingen in de kern van systemen en structuren waar het forensisch welzijnswerk actief is? Of hebben deze veranderingen geen evolutionaire omwenteling teweeggebracht en gaat het maar om kleine aanpassingen aan iets dat er al was? Meer nog, is er nu meer recht op maatschappelijke dienstverlening aan justitiabelen dan vroeger? Bovendien blijft het moeilijk vast te stellen wat deze veranderingsprocessen betekenen voor de dagelijkse praktijk van de vele professionals in het forensisch welzijnswerk. Die professional moet zich steeds verhouden tot verschillende betekenisverlening van wat die maatschappelijke dienstverlening kan/moet inhouden? Daarbij blijft het de uitdaging voor professionals om hun justitiabelen aan te reiken welke rechten op maatschappelijke dienstverlening ze hebben.

Binnen het forensisch welzijnswerk worstelt de professional ook met het omgaan met de sociale probleemdefinities die als basis voor hun interventie gelden. Wie bepaalt of de justitiabele een probleem heeft dat vanuit het forensisch welzijnswerk geremedieerd moet worden? Is het vanuit het strafrecht, justitie dat problemen bij de justitiabelen gedefinieerd worden en het forensisch welzijnswerk die als opdrachtnemer tracht te remediëren? Of blijft de professional van zijn kader van het welzijnswerk zelf met de justitiabele bepalen op welke probleemgebieden gewerkt wordt? De verhouding tussen strafrecht en welzijnswerk is steeds onderhevig aan veranderingsprocessen binnen elk domein. Strafrecht en welzijnswerk zijn in dat opzicht communiceren vaten. Veranderingsprocessen in het forensisch welzijnswerk beïnvloeden ongetwijfeld de relatie met het strafrecht, en dus met de professional werkzaam binnen het justitieel kader. Met die analyse traden de deelnemers van de panelsectie met elkaar in debat. Ze werden uitgedaagd om ook een toekomstbeeld van het forensisch welzijnswerk vanuit hun specifieke terrein te schetsen. Dat deden ze aan de hand van drie invalshoeken: (1) het spanningsveld tussen individu en structuur, (2) de samenwerking en ketenpartners en (3) de nieuwe beleidsinitiatieven die de toekomst van het forensisch welzijnswerk mee zullen bepalen.

3. HET SPANNINGSVELD TUSSEN INDIVIDU EN STRUCTUUR

Een eerste overkoepelend thema dat we voor het voetlicht brengen heeft betrekking op het interventieniveau waarop de verschillende spelers in het forensisch welzijnswerk zich richten. Zo kan de forensisch welzijnswerker zich richten op de individuele justitiabele en pogen zijn individuele recht op maatschappelijke dienstverlening te maximaliseren. Of richt de interventie van de forensisch welzijnswerker zich vanuit een maximalistische invulling van de rechtenbenadering (BOXSTAENS & GIBENS, 2019) naar het realiseren van rechten voor de gehele doelgroep justitiabelen en op structurele veranderingsprocessen?

Peter Cousaert hanteert de OCMW-wetgeving als kader. Daarin wordt gesteld dat er steeds gewerkt moet worden volgens de methode van het maatschappelijk werk. Dit impliceert dat er geen universele methoden bestaan om mensen te helpen en bijgevolg zullen – afhankelijk van individu tot individu – keuzes moeten gemaakt worden over welke interventies wordt ingezet. Tegelijkertijd stipuleert de OCMW-wetgeving dat OCMW's een opdracht hebben voor elke burger. Dit impliceert dat er naast voornoemde individuele benadering ook een collectieve taakstelling is waarin het aanpakken van structurele problemen absoluut zijn plaats heeft. Naar de toekomst toe verdient dat laatste zeker meer aandacht. Deze politiserende functie van maatschappelijk werkers binnen het OCMW is de afgelopen jaren meer naar de achtergrond verdrongen door alle hulpverlenende en administratieve functies. Initiatieven zoals de G50, een forum waarop OCMW maatschappelijk werkers elk jaar verzamelen om gezamenlijk positie te bepalen, kunnen mogelijks een vehikel zijn om deze politieke functie te herwaarderen.

Sara Goossens wijst ons op de essentie van het 'maatschappelijk werk onder mandaat' dat verankerd is in de werking van de justitiehuizen. Ook daar staat een individuele aanpak voorop die gelinkt is aan het individuele mandaat van justitieassistenten naar de justitiabele. De huidige manier van werken kan in de toekomst geoptimaliseerd worden door drie bewegingen: *verbreden* (justitieassistenten die ook net voor en net na het mandaat intervensiëren), *verdiepen* (wetenschappelijke inzichten gebruiken om interventies te schragen) en *verlagen* (de drempels naar hulp- en dienstverlening voor justitiabelen verlagen). Verder ziet ook mevrouw Goossens de noodzaak om meer structureel te werken. Justitieassistenten staan immers op de brug tussen justitie en welzijn en die positie stelt hen in staat om

structurele problemen aan te kaarten, zowel bij justitiële als bij welzijnsactoren. Deze brugfunctie dient naar de toekomst toe meer aandacht te krijgen, net als wat deze politiserende functie van justitieassistenten dan naar inhoud betekent.

Ook het justitieel welzijnswerk wordt geconfronteerd met het spanningsveld tussen individu en structuur. Neil Paterson voelt meer dan ooit de nood om de structurele achterstelling en uitsluitingsmechanismen waarmee vele justitiabelen te maken krijgen, aan te kaarten. In het bijzonder omdat structurele problemen kunnen bijdragen tot (nieuw) strafbaar gedrag. Hierbij stelt hij zich wel de vraag of er ook geluisterd wordt. Hoeveel draagvlak is er in de samenleving en bij beleidsmakers om met signalen vanuit het werkveld en wetenschappelijk onderzoek daadwerkelijk aan de slag te gaan? De spanning tussen het individueel of structureel werken is zo oud als het (forensisch) welzijnswerk. Het omgaan met die spanning in de praktijk van de forensisch welzijnswerker blijft een uitdaging. Deze politiserende functie van het forensisch welzijnswerk kan ook zijn invulling krijgen vanuit samenwerkingen en allianties tussen de verschillende actoren en sectoren actief in het forensisch welzijnswerk.

4. SAMENWERKING ALS CRUCIALE FACTOR: KETENPARTNERS EN NETWERKEN

Een essentieel element in het verhaal van het effectueren van het recht op maatschappelijke dienstverlening voor justitiabelen betreft de samenwerking tussen de verschillende betrokken actoren. In dit kader vestigen alle panelleden onze aandacht op de *wicked problems* waarmee professionals geconfronteerd worden in de uitoefening van hun beroep. De complexiteit van de problemen waarmee vele justitiabelen worstelen vraagt om een aanpak die onmogelijk te bieden is door één organisatie. Peter Cousaert roept daarom op tot meer samenwerking in organisatienetwerken waarin middelen, kennis en activiteiten gekruist worden. Zo kunnen organisatienetwerken meer bieden dan individuele organisaties. Cousaert merkt op dat de, vaak lastige, zoektocht naar een gemeenschappelijke visie tussen organisaties mogelijks een belemmerende factor is in het tot stand komen van netwerken die veel te vaak bevolkt worden door directeurs of stafmedewerkers. Hij stelt dat de focus eerder moet liggen op een gezamenlijke doelstelling en dat praktijkwerkers daarbij een veel prominentere rol moeten krijgen. Alleen dan kunnen professionals zelf een impact hebben op wat er gebeurt in een netwerk en zijn ze in staat om zelf hun professionaliteit te formuleren. Samenwerking wordt bovendien veel te vaak gereduceerd tot één element, bijvoorbeeld het creëren van een toegangspoort of het ontwikkelen van een gezamenlijke communicatiestrategie. Netwerken moeten meer doen dan dat. Een organisatienetwerk moet ook goed aangestuurd worden. Daar is een belangrijke rol weggelegd voor de lokale besturen.

Ook Sara Goossens en Neil Paterson benadrukken het belang van samenwerking. Beiden verwijzen onder meer naar de beleidsnota van Vlaams minister van Justitie en Handhaving Zuhair Demir. Daarin wordt veelvuldig verwezen naar het belang van bruggen bouwen: een brug van minderjarigheid naar meerderjarigheid, van binnen naar buiten de gevangenis, van gerechtelijke opvolging naar opvolging door lokale besturen of een ketenaanpak. Het bouwen van deze bruggen vraagt om informatie-uitwisseling tussen actoren en samenwerkingsverbanden die vandaag nog niet bestaan of nog niet op punt staan. Voor Sara Goossens moet samenwerking gekenmerkt worden door een multidisciplinaire aanpak. Er moeten oplossingen gevonden worden voor problemen rond gegevensuitwisseling, onder meer met betrekking tot digitalisering en de wijze waarop nieuwe technologieën kunnen helpen om een antwoord te bieden op deze problemen. Een aantal bestaande *good practices*, bijvoorbeeld de Lokale Integrale Veiligheidscellen en de ketenaanpak intrafamiliaal geweld, kunnen hierbij mogelijk inspiratie bieden.

Sara Goossens benadrukt ook dat samenwerking kan gerealiseerd worden door te werken met ketenpartners. De samenleving, maar evengoed de individuele justitiabele, zou gediend zijn met interventies die inhaken op elkaar als de schakels van een ketting, startend bij een politionele interventie of hulpverlening in een preventieve fase. Van daaruit kan gerichter geadviseerd en verder gewerkt worden. Zo vermijden we dat steeds parallelle circuits ontstaan waarin professionals zich genoodzaakt zien het warm water opnieuw uit te vinden. Een betere samenwerking en afstemming die zorgt voor naadloze overgangen betekent ook een efficiëntere inzet van schaarse middelen. Vanuit de justitiehuisen wordt sterk aangedrongen op een nauwere samenwerking met de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden. Deze justitiabelen hebben steeds complexere profielen die moeilijk in te passen zijn in het bestaande aanbod. Er is meer vraagsturing nodig, wachtlijsten dienen aangepakt te worden en drempels weggewerkt.

Neil Paterson geeft aan dat de grens tussen justitie en welzijn lijkt te vervagen. Hij maakt de kanttekening of het daadwerkelijk om samenwerking gaat of er eerder verwacht wordt dat de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden in opdracht van justitie moet werken. Bij dit laatste is het maar de vraag in hoeverre het welzijnswerk binnen een vertrouwelijk kader zijn eigen doelstellingen nog kan realiseren. En hoe zal de vraag naar een grotere focus op hervalpreventie dan vorm krijgen?

5. NIEUWE BELEIDSINITIATIEVEN: QUO VADIS?

De drie panelleden vestigen de aandacht om binnen het forensisch welzijnswerk meer met *evidence-based* methoden, technieken en aanpak te werken. Zo benadrukt het nieuwe decreet op de justitiehuisen en de eerstelijns juridische bijstand het belang van wetenschappelijke kennis in de werking van de justitiehuisen. Focus ligt bij het bijdragen aan wetenschappelijk onderzoek en de ontwikkeling van wetenschappelijk onderbouwde methodieken en programma's. Binnen de justitiehuisen zal volop ingezet worden op indicatiestelling en risicotaxatie. Tevens verwacht men dat de hulpverlening zich meer zal moeten richten op hervalpreventie. Echter, de reclassering in Nederland en Schotland is in die aandacht voor indicatiestelling en risicotaxatie doorgeschoten met bovendien het uitblijven van de gehoopte resultaten op het vlak van recidivebeperking. Daarom blijft het essentieel om ook te blijven inzetten op de welzijnsbehoeften van justitiabelen als bijdrage tot hervalpreventie.

Met het vernieuwde decreet Lokaal Sociaal Beleid wordt volop ingezet op een sterke lokale verankering van sociaal beleid in Vlaanderen. Eén van de pijlers in dit decreet is het Geïntegreerd Breed Onthaal (GBO), een samenwerkingsverband dat ten minste gevormd wordt door drie kernactoren: het lokale OCMW, CAW en de Dienst Maatschappelijk Werk (DMW) van de mutualiteiten. Wat het GBO kan betekenen in een justitiële context blijft vooralsnog onduidelijk. Er zijn lokale initiatieven zoals het Antwerpse GBO Vlinderpaleis¹, maar het blijft vooralsnog onduidelijk hoe dit verder zal evolueren. Vanuit het panel wordt benadrukt dat er geen middelen voorzien zijn om het GBO te koppelen aan de verschillende sectoren. De huidige context van besparingen en de al bestaande grote druk op de eerste lijn staat in contrast tot de prominentere rol die lokale besturen lijken te krijgen als nieuwe partner in de aanpak van criminaliteit (preventie, bestrijding én bejegening van justitiabelen). Het blijft vooralsnog onduidelijk hoe dit concreet zal ingevuld worden en of lokale besturen hiervoor ook extra middelen zullen krijgen.

1 Zie rubriektekst BOXSTAENS, GIBENS & VERECKE in het huidige nummer.

6. CONCLUSIE

In deze bijdrage blikten we kort terug op de panelsessie die de deelredactie 'Maatschappelijke Dienstverlening' organiseerde in het kader van de studiedag '40 jaar Panopticon'. Daarmee zetten we de traditie verder die Panopticon de laatste decennia heeft opgebouwd: het bieden van een forum waarop het debat over de verhouding tussen hulp en recht gevoerd wordt tegen de achtergrond van het voortdurend veranderende landschap van het forensisch welzijnswerk. De reflecties van ons panel leren dat dit debat ook in de toekomst blijvend gevoerd dient te worden. Deze bijdrage biedt daartoe alvast enkele aanknopingspunten.

REFERENTIES

- BOXSTAENS, J., & GIBENS, S. (2019). Sterk Sociaal Werk. Aandachtspunten van de werkgroep 'Sociaal Werk & Justitie' binnen de Vlaamse Sociaalwerkconferentie. *Panopticon*, 40(2), 146-152.
- CLAES, B., BEAUMON, J., BOXSTAENS, J., NAESSENS, L. MAESELE, T., & SERRIEN, L. (2019). Werken aan maatschappelijke dienstverlening voor justitiabelen. Vanuit een terugblik vooruitblikken naar het forensisch welzijnswerk. *Panopticon*, 40(6), 490-504.